

Milton a Rose Friedmanovi: *Svoboda volby*, Liberální institut, 1992 [1979], kap. 1, pp. 17–43.

Kapitola 1

Síla trhu

Všichni denně používáme nespočet výrobků a využíváme nespočet služeb. Činíme tak proto, abychom jedli, oblékali se, chránili se před přírodními vlivy nebo jen proto, abychom se bavili. Považujeme za samozřejmost, že když tyto věci chceme koupit, jsou nám k dispozici. Nikdy se nezamyslíme nad tím, kolik lidí sehraje svou částečnou úlohu při poskytování těchto výrobků a služeb. Nikdy si nepoložíme otázku, jak se stalo to, že v obchůdku na rohu nebo v obchodním středisku nalezneme v regálech zboží, které chceme koupit, a jak je možné, že většina z nás si na tyto věci dokáže vydělat.

Je přirozené předpokládat, že někdo musí vydat příkazy, aby zajistil, že jsou vyráběny "správné" výrobky ve "správném" množství a že jsou doručeny na "správná" místa. Skutečně, tento postup je jednou z metod, jak organizovat velký počet lidí, je to metoda řízení armády: Generál rozkáže plukovníkovi, plukovník majorovi, major poručíkovi, poručík četaři a četař vojínovi.

Avšak tato metoda může být jedinou metodou řízení pouze ve velmi malé skupině lidí. Dokonce i ta nejautokratičtější hlava rodiny nemůže řídit každý čin své rodiny pouze na základě rozkazů. Žádná větší armáda nemůže být řízena pouze rozkazy. Generál pochopitelně nemůže mít všechny informace potřebné k řízení každého pohybu nejnižších podřízených. V každém článku řetězů rozkazů musí mít voják, ať už důstojník nebo vojín, prostor pro to, aby vzal v úvahu konkrétní situaci, o které nadřízený nemůže být informován. Rozkaz tak musí být doplněn o prvek dobrovolné spolupráce, který je méně viditelný a je nenápadnější než rozkaz. Proto dobrovolná spolupráce je metodou koordinování činnosti velkých skupin, která stojí na pevnějších základech.

Rusko je klasický příklad velkého hospodářství proklamované řízeného rozkazem, jinak řečeno, je příkladem centrálně plánované ekonomiky. Plánovité řízení je však více fikcí než skutečností. Na každém stupni řízení hospodářství vstupuje do hry prvek dobrovolné spolupráce, který doplňuje nebo dokonce ruší striktní příkazy plánu - někdy legálně, jindy ilegálně.(1)

V zemědělství je povoleno zemědělcům, pracujícím na plný úvazek ve státní farmě, pěstovat zemědělské plodiny a chovat domácí zvířata na malých soukromých pozemcích pro jejich vlastní potřebu nebo na prodej na relativně svobodných trzích. Záhumenky tvoří méně než 1% zemědělské půdy v zemi a přesto se tvrdí, že produkují skoro třetinu zemědělské výroby v Sovětském svazu ("tvrdí se", protože pravděpodobně je skrytě realizována i část produkce státních podniků jako produkce ze záhumenků).

Na trhu práce jsou jednotlivci zřídka nuceni pracovat v určitém zaměstnání. Různé mzdy jsou nabízeny za různé druhy práce a občané se pak o tato zaměstnání ucházejí, podobně jako v kapitalistických zemích. Po nástupu do zaměstnání mohou být propuštěni nebo mohou změnit zaměstnání za jiné, které jim více vyhovuje. Existuje mnoho omezení, která určují, kdo a kde může pracovat, a zákon samozřejmě zakazuje povolání podnikatele. Přesto existuje mnoho nelegálních povolání (např. melouchářství), která vytvářejí rozsáhlou černou ekonomiku. Rozmístování pracovníků ve velkém měřítku příkazy není žádoucí a zjevně není žádoucí ani přílišné potlačování soukromé podnikatelské aktivity.

Atraktivnost různých povolání v Sovětském svazu často závisí na možnostech mimozákonných nebo nezákonných melouchů. Moskván, kterému se pokazí zařízení v domácnosti, často může čekat měsíce na opravu, když si ji objedná ve státním podniku. Také si ale může najmout meloucháře - velmi pravděpodobně někoho, kdo pracuje ve stejném oboru ve státním podniku. Nájemník bude mít rychle provedenou opravu, melouchář dosáhne vedlejšího příjmu. A oba dva jsou spokojeni.

Prvky dobrovolné spolupráce vzkvétají, protože náklady na jejich odstranění by byly příliš vysoké, a tak svobodný trh existuje v rozporu s oficiální marxistickou ideologií. Soukromá pole mohou být zakázána, ale hladomor v třicátých letech je varováním, jakou cenu by bylo potřeba zaplatit za takové rozhodnutí. Sovětské hospo-

dářství je nyní stěží modelem efektivnosti. Bez prvků svobodného trhu by pracovalo s ještě nižší výkonností. Nedávné tragické zkušenosti z Kambodže ukazují, kolik stojí pokus obejít se bez trhu úplně.

Stejně jako žádná společnost nefunguje výlučně na základě rozkazu, tak naopak žádná nefunguje pouze na základě dobrovolné spolupráce. Každý společenský systém obsahuje nějaké donucovací prvky. Tyto prvky nabývají mnoha forem. Mohou být přímočaré, jako armádní odvody, zákaz obchodu s heroinem nebo soudní rozhodnutí, aby konkrétní osoby provedly nebo neprovedly určité činnosti. Druhý extrém jsou skryté formy donucování, jako je stanovení vysokých daní na tabákové výrobky s cílem omezit kouření - výzva, ne-li přímo rozkaz některých z nás jiným členům společnosti.

Je tu ale velký rozdíl, který spočívá v míře donucování - zda dobrovolná směna je hlavně skrytou činností, která vzkvétá kvůli strnulosti dominantního donucovacího prvku nebo je-li svobodný trh dominantním principem organizace společnosti, doplňovaným ve větší či menší míře donucováním. Skrytá dobrovolná směna může zabránit kolapsu plánované ekonomiky, může ji umožnit, aby živořila, a dokonce dosáhla i určitého pokroku. Nemůže ale podlomit tyranii, na které většinou plánované ekonomiky spočívají. Hospodářství převážně založené na dobrovolné směně naopak v sobě obsahuje potenciál jak pro růst prosperity, tak i lidské svobody. Nemusí sice svého potenciálu v každém ohledu využít, ale neznáme příklad jediné společnosti, která by dosáhla prosperity a svobody bez toho, aby dobrovolná kooperace a směna byly hlavním principem organizace společnosti. Příkladnějším toto je poučením z dosavadní historie. Mnoho společností založených na dobrovolné spolupráci nedosáhlo ani prosperity, ani svobody, ačkoliv tyto společnosti obojího dosáhly ve větší míře než autoritářské společnosti. Dobrovolná směna a dobrovolná spolupráce jsou jak nutnou podmínkou prosperity, tak i svobody.

SPOLUPRÁCE ZALOŽENÁ NA DOBROVOLNOSTI

Leonard E. Read napsal okouzující příběh "Já, tužka a můj rodokmen". (1) Příběh živě ukazuje, jak dobrovolná směna umožňuje miliónům lidí vzájemnou spolupráci. Pan Read, hlasem "obyčejné

dřevěné tužky, která je důvěrně známá všem chlapcům, dívkám a dospělým, kteří umějí číst a psát", začíná příběh neuvěřitelným prohlášením, že "nikdo na světě neví, jak mě vyrobit". Pak vypravuje o všech věcech, které jsou potřeba k výrobě tužky. Nejprve dřevo, které pochází ze stromu "cedru s rovnými vlákny rostoucího v severní Kalifornii a Oregonu". Pokácení stromu a jeho doprava k železnici vyžaduje mít "pily a nákladní auta a lana a ... nespočet dalších strojů. K jejich výrobě je zapotřebí mnoha lidí a mnoha povolání: těžba rudy, výroba oceli a její opracování na pily, sekery, motory; pěstování konopí a jeho zpracování až k pevnému a silnému lanu; a dřevorubecké tábory s postelemi a kaplemi, ... nespočet lidí mělo podíl na každém šálku kávy vypitém dřevorubci!"

Pak pan Read pokračuje vyprávěním o dopravě dřeva k pile, o zpracování klád, o dopravě zpracovaného dřeva z Kalifornie do továrny Wilkes-Barre, kde tužka, která vypráví příběh, byla vyrobena. A to máme teprve dřevo tužky. Tuha uvnitř pochází z grafitu těženého na Ceylonu, který se po mnoha komplikovaných procesech stává tuhou uprostřed tužky.

Kousek kovu, obroučka, na vršku tužky je mosaz. "Pomyslete na všechny lidi", říká, "kteří těží zinek a měď a umí z těchto přírodních surovin udělat blýskavé kousky mosazi."

To, co se nazývá "gumou", ve skutečnosti gumou není. Pan Read nám říká, že guma se používá pouze jako pojivo. Mazání způsobuje gumová složka vyráběná z řepkového oleje z Indonésie chemickou reakcí s chloridem siřným.

Po tom všem říká tužka: "Troufne si nyní někdo odporovat mému tvrzení, že žádný člověk na Zemi mě neumí vyrobit?"

Nikdo z tisíců lidí, kteří se podíleli na výrobě tužky, neplnil svůj úkol proto, že chtěl tužku. Někteří z nich dokonce nikdy v životě tužku neviděli a nevěděli by, k čemu je dobrá. Každý na svou práci pohlížel jako na prostředek k tomu, aby dostal zboží a služby, které chtěl - zboží a služby, které vyrábíme proto, abychom dostali tužku, kterou chceme. Pokaždé, když jdeme do obchodu koupit si tužku, vyměňujeme kousek naší práce za nesmírně malé množství práce, kterou každý z tisíců výrobců tužky přispěl k její výrobě.

Ještě více udivující je, že tužka vůbec byla vyrobena. Neexistuje přitom člověk sedící v centrálním úřadě a vydávající rozkazy těm tisícům lidí. Žádná vojenská policie nevynucuje provedení rozkazů.

Ti lidé žijí v různých zemích, mluví různými jazyky, mají různá náboženství, dokonce mohou jeden druhého nenávidět, přesto žádný z těchto rozdílů jim nezabrání, aby společně vyrobili tužku. Jak se to může stát? Adam Smith nám dal odpověď již před dvěma sty lety.

ÚLOHA CEN

Klíčová myšlenka knihy "Bohatství národů" (Wealth of Nations) Adama Smithe je zdánlivě jednoduchá: jestliže směna mezi dvěma stranami je dobrovolná, neuskuteční se, pokud obě strany nebudou věřit, že na směně něco získají. Mnoho omylů v ekonomice vyplývá ze zanedbání tohoto prostého faktu, z tendence domnívat se, že existuje neměnný koláč, že jedna strana může získat pouze na úkor strany druhé.

Tato skutečnost je zcela zřejmá v případě prosté směny mezi dvěma jednotlivci. Daleko složitější je pochopit, jak to může umožňovat lidem žijícím po celém světě spolupráci na základě jejich vlastních osobních zájmů.

Ceny jsou mechanismem, který plní tento úkol bez přítomnosti centrálního řízení, bez nutnosti, aby lidé spolu mluvili nebo jeden druhého měli rádi. Když kupujete tužku nebo svůj denní chléb, nevíte, jestli tužka byla vyrobena, respektive obilí vypěstováno, bělochem nebo černochem, Číňanem nebo Indem. Výsledkem je, že systém cen umožňuje lidem vzájemnou spolupráci v určité fázi jejich života a přitom je nechá kráčet vlastními cestami za svými záležitostmi a nutí je respektovat zájmy všech ostatních.

Záblesk geniality Adama Smithe je v poznání, že ceny, které vznikly transakcemi mezi prodávajícími a kupujícími, zkrátka na svobodném trhu, mohou koordinovat činnost miliónů lidí, při které si každý hledí svých zájmů a koordinuje ji takovým způsobem, že každý spoluprací získává. Tehdy to byla ohromující myšlenka a je jí dodnes, myšlenka, že ekonomický řád může vzniknout jako mimovolný důsledek činností mnoha lidí, kdy každý jedná na základě osobního zájmu.

Systém cen funguje tak dobře, tak efektivně, že po většinu času si jej ani neuvědomujeme. Neuvědomujeme si, jak dobře funguje, až do

okamžiku, kdy systém cen je narušen a přestane fungovat, a dokonce i v takovém okamžiku zřídka rozpoznáme zdroj potíží.

Dlouhé fronty u benzínových čerpadel, které se náhle objevily za ropné krize vyvolané embargem OPEC a během další ropné krize po revoluci v Iránu na jaře a v létě 1979, jsou zjevnými příklady z posledních let. V obou případech došlo k silnému narušení nabídky v zahraničí. Fronty se ale neobjevily v Japonsku a v Německu, přestože tyto země jsou zcela závislé na dovážené ropě. Fronty vznikly v USA, přestože těží velké množství vlastní ropy, z jednoho nebo spíše z jediného důvodu, protože legislativa spravovaná vládními úřady zabránila systému cen, aby fungoval. V některých oblastech byla cena benzínu uměle držena pod úrovní, která by přirozeně odpovídala množství dostupného benzínu a počtu zákazníků, kteří by byli ochotni, nebo schopni benzín za takovou cenu nakupovat. Zásoby byly rozdělovány do jednotlivých oblastí země příkazem a nikoliv přirozeně podle tlaků poptávky vyjádřené cenou. Výsledkem byl přebytek benzínu v některých oblastech a nedostatek doprovázený frontami u čerpadel v jiných. Hladké fungování cenového systému, který po desetiletí zajišťoval, že zákazník si mohl pohodlně a bez čekání nakoupit benzín u kteréhokoli z mnoha benzínových čerpadel, bylo nahrazeno byrokratickou improvizací.

Ceny vykonávají v organizaci ekonomických činností tři funkce: za prvé předávají informaci; za druhé motivují k zavádění nejméně nákladných výrobních procesů a vedou k nejhodnotnějšímu využívání dostupných zdrojů; za třetí určují, kdo a kolik dostane vyprodukovaného zboží, tedy rozdělují příjem. Všechny tři funkce jsou vzájemně spjaty.

Přenos informací

Předpokládejme, že z nějakého důvodu se zvýší poptávka po tužkách, řekněme, že do škol přijde silný ročník. Velkoobchodní sklady zjistí, že prodávají více tužek. Objednají více tužek u dodavatelů. Dodavatelé objednají více tužek u výrobců. Výrobci objednájí více dřeva, více mosazi, více grafitu, více všeho, čeho je potřeba k výrobě. Aby donutili své dodavatele více vyrábět, nabídnou za suroviny vyšší ceny. Vyšší ceny umožní výrobcům najmout více

pracovních sil, aby uspokojili vyšší poptávku. Aby získali více dělníků, nabídnou vyšší mzdy nebo lepší pracovní podmínky. Takto se, jako kruhy na hladině, bude stále více po celém světě šířit informace, že vzrostla poptávka po tužkách nebo abychom byli přesnější, že vzrostla poptávka po výrobcích, které tito výrobci produkuje, z důvodů, které výrobce ani nemusí znát.

Cenový systém přenáší pouze důležité informace a sděluje je pouze lidem, kteří tuto informaci potřebují. Producenti dřeva nemusí vědět, zda potřeba tužek vzrostla kvůli nástupu silných ročníků do škol nebo proto, že je potřeba vyplnit tužkou o 14 tisíc vládních formulářů více. Dokonce ani nemusí vědět, že vzrostla poptávka po tužkách. Potřebují jen vědět, že někdo je za dřevo ochoten zaplatit více a že vyšší cena bude platit dostatečně dlouho na to, aby se vyplatilo uspokojit poptávku. Oba údaje jsou prezentovány na trhu prostřednictvím cen, první je obsažen v současné ceně, druhý v ceně nabízené za budoucí dodávky.

Hlavním problémem v šíření informací je zahlcení příjemce nepotřebnými informacemi. Cenový systém tento problém automaticky řeší. Lidé, kteří zprostředkovávají informaci, jsou motivováni, aby hledali lidi, kteří informaci potřebují a jsou v postavení, v němž informaci mohou použít. Výrobce tužek je ve spojení s lidmi, kteří prodávají dřevo, které používá. Neustále se snaží najít jiné dodavatele, kteří mu nabídnou lepší výrobek nebo nižší cenu. Podobně i producent dřeva je ve styku se svými zákazníky a snaží se získat zákazníky nové. Na druhé straně lidé, kteří nepracují se dřevem a nehodlají se jím v budoucnu zabývat, se nebudou o ceny dřeva zajímat a informace o nich budou ignorovat.

Předává informací prostřednictvím cen je dnes značně usnadněno organizovaným trhem a díky dosažené úrovni komunikací. Je to fascinující cvičení projít si ceny, které jsou denně publikovány například ve Wall Street Journal, aniž bychom se zmiňovali o bezpočtu jiných specializovaných publikací. Ceny takřka okamžitě odrážejí události ve světě. Cena mědi okamžitě vzroste, když vypukne revoluce ve vzdálené zemi, která je významným exportérem mědi nebo když je z jiné příčiny narušena těžba mědi. Abyste poznali, jak dlouho bude podle mínění informovaných lidí ovlivněna těžba mědi, stačí prostudovat ceny dlouhodobých zakázek, které najdete na téže straně.

Málo čtenářů Wall Street Journal se zajímá o více uvedených cen. Většinu z nich budou prostě ignorovat. Wall Street Journal neposkytuje tyto informace z humanárních pohnutek nebo proto, že si uvědomují, jak jsou tyto informace důležité pro fungování ekonomiky. Spíše jsou k této službě vedeni stejným cenovým systémem, jehož fungování takto podporují. Shledali, že budou mít vyšší náklad nebo budou moci žádat vyšší cenu za noviny, které publikují informace přenášené různými cenovými soubory.

Ceny nepředávají informaci pouze jedním směrem, od finálních kupujících k maloobchodníkům, velkoobchodníkům, výrobcům a k vlastníkům surovinových zdrojů; informace je předávána i v opačném směru. Předpokládejme, že lesní požár nebo stávka ztenčí zásoby dřeva. Cena dřeva začne stoupat. To sdělí výrobci tužek, že se mu vyplatí používat méně dřeva a že se mu nevyplatí vyrábět více tužek, pokud je nebude schopen prodat i za vyšší cenu. Nižší výroba umožní obchodníkům žádat vyšší ceny a vyšší cena bude informovat finálního uživatele, že se mu vyplatí psát i kratší tužkou, než ji vyhodí nebo že bude lépe koupit mechanickou tužku. Opět nebude vědět, proč tužky zdražily, bude jen vědět, že se tak stalo.

Cokoliv, co zabraňuje cenám volně vyjadřovat poměr nabídky a poptávky, ovlivňuje také přenos informace. Soukromý monopol, kontrola určité komodity jedním výrobcem nebo kartelem výrobců, je jedním příkladem. To sice neznemožní přenos informace prostřednictvím cenového systému, ale informaci pozmění. Čtyřnásobné zvýšení cen ropy kartelem OPEC v roce 1973 předalo velmi významnou informaci. Nicméně tato informace nebyla odrazem náhlého poklesu nabídky ropy nebo výsledků nového geologického průzkumu, ani ničeho fyzického nebo technického charakteru, co by se vztahovalo k relativní dostupnosti ropy. Zvýšení cen jednoduše předalo informaci, že skupina zemí uzavřela dohodu o pevných cenách a o rozdělení trhu.

Úřední stanovení cen ropy a jiných energetických surovin provedené vládou USA způsobilo, že informace o důsledcích rozhodnutí států OPEC se nedostala k finálním spotřebitelům ropy. Výsledkem bylo posílení kartelu OPEC tím, že se v USA díky nižším cenám nesnížila spotřeba ropných produktů. Dalším důsledkem bylo zavedení silných donucovacích prvků v americké ekonomice kvůli

rozdělování nedostatkové suroviny (prováděné Ministerstvem energetiky s rozpočtem 10 mld. US\$ na rok 1979 a zaměstnávajícím 20 tisíc lidí).

Přes rozsah a význam zásahů do cenového systému ze strany soukromého sektoru je stát v současnosti hlavním původcem intervencí na trhu prostřednictvím cel a jiných omezení mezinárodního obchodu, cen a mezd (viz kapitola 2), vládní regulace určitých průmyslových výrob (viz kapitola 7), monetární a fiskální politiky, vyvolávající pádící inflaci (viz kapitola 9). Zasahuje i množstvím jiných prostředků.

Jedním z hlavních nepříznivých dopadů pádící inflace je umrtvení přenosu informace prostřednictvím cen. Jestliže například poroste cena dřeva, výrobce nepozná, zda růst cen dřeva je způsoben inflací nebo vyšší poptávkou, respektive nižší nabídkou. Informace důležitá pro organizaci práce je zejména informace o relativních cenách, cena jednoho výrobku ve srovnání s jiným. Vysoká míra inflace a zejména silně proměnlivá míra inflace utopí tuto informaci v nic neříkajícím chaosu.

Motivace

Efektivní předání přesné informace je zbytečné, pokud nejsou lidé s motivací jednat, jednat správně a v souladu s obdržanou informací. Producentovi dřeva je k ničemu informace o vzrůstu cen dřeva, pokud není nějak zainteresován reagovat na vyšší cenu dřeva dodávkou většího množství. Krása systému volné tvorby cen je v tom, že poskytuje jak informaci, tak i motivaci reagovat na tuto informaci, jakož i prostředky k provedení.

Tato funkce ceny je úzce spjata s třetí funkcí, s určením rozdělování příjmu. Nemůže být vysvětlena samostatně. Příjem výrobce, který získá jako výsledek svých činností, je dán rozdílem mezi tím, co získá za své zboží či služby, a toho, co zaplatí za jejich výrobu. Porovnává jedno s druhým tak, aby o něco vyšší produkce přidala na ziscích stejně jako na nákladech. Vyšší cena pak posouvá tuto mez.

Obecně platí, že čím více se vyrábí, tím více roste cena za jednotku produkce. Musí využít dřevo v méně dostupných nebo v méně vhodných lokalitách; musí najmout méně kvalifikovanou

pracovní sílu nebo zaplatit vyšší mzdy, aby přilákal kvalifikované dělníky z jiných odvětví. Avšak vyšší ceny mu nyní umožňují nést vyšší náklady, a tím mu poskytují jak motivaci ke zvýšení produkce, tak i prostředky k nárůstu výroby.

Ceny motivují nejen ke zvýšení produkce tak, aby se uspokojila poptávka, ale také motivují k efektivnějšímu způsobu výroby. Předpokládejme, že jeden druh dřeva se stane vzácnějším, tím i dražším než jiné druhy. Výrobce tužek dostane tuto informaci prostřednictvím vyšší ceny jednoho druhu dřeva. Jelikož jeho zisk je rovněž dán rozdílem mezi příjmy a výdaji, je motivován k tomu, aby vzácnějším dřevem začal šetřit. Vezměme jiný příklad. Cena za používání ruční nebo motorové pily závisí na ceně obou druhů pil, na množství práce, kterou je možno s danými typy pil vykonat a na mzdách za práci s motorovou, respektive ruční pilou. Podnik těžící dřevo je motivován k tomu, aby získal odpovídající technické znalosti a kombinoval je s informací zprostředkovanou cenami tak, aby minimalizoval náklady.

Je tu i jiný, elegantnější příklad ilustrující jemnost cenového systému. Nárůst cen ropy způsobený kartelem OPEC v roce 1973 mírně posunul rovnováhu směrem k ručním pilám tím, že zvýšil náklady na provoz motorových pil. Pokud se zdá být přitažený za vlasy, vezměme si dopad na používání diesellových a benzínových tahačů používaných na stahování klád a na jejich dopravu na pily.

V našem příkladu postoupíme o krok dále. Vyšší cena ropných produktů, pokud byla umožněna, zvýšila cenu výrobků, které spotřebovávaly více ropy oproti výrobkům s nižší spotřebou. Spotřebitelé byli motivováni zaměnit jeden výrobek druhým. Nejzřetelnějším příkladem je posun zájmu od velkých k malým automobilům a od vytápění naftou k vytápění uhlím nebo dřevem. Půjdeme ještě dále k podružnějším efektům. Relativní cena dřeva vzrostla, ať už díky vyšším nákladům na jeho těžbu nebo jako důsledek vyšší poptávky po dřevě jako náhradním zdroji energie. Výsledná vyšší cena tužek způsobí, že uživatelé jsou motivováni šetřit tužky! A tak dále do nekonečna.

Probrali jsme prozatím motivaci z hlediska výrobců a spotřebitelů. Funguje ale také v případě dělníků a vlastníků jiných výrobních činitelů. Vyšší poptávka po dřevě vyvolá růst mezd dřevorubců. To signalizuje, že po tomto druhu práce je větší

poptávka než dříve. Vyšší mzda motivuje dělníky chovat se podle informace. Někteří dělníci, kterým je lhostejné, zda jsou dřevorubci nebo dělají něco jiného, stanou se nyní pravděpodobně dřevorubci. Více mladých lidí vstupujících na trh práce se stane dřevorubci. Také tady intervence vlády, například stanovením minimálních mezd nebo zásah odborů, které si vymohou omezené náboru pracovních sil, může zkreslit předávanou informaci nebo může lidem zabránit, aby se podle této informace svobodně rozhodovali. (viz kapitola 8)

Informace o cenách - ať už to jsou mzdy v různých povoláních, pozemková renta a míra zisku v různých odvětvích - není jedinou informací ovlivňující rozhodnutí o konkrétním použití existujícího zdroje. Dokonce ani nemusí být nejdůležitější informací, zejména v případě, že zdrojem, který hodláte použít, je vaše vlastní práce. Rozhodnutí záleží na osobních preferencích a možnostech - to, co velký ekonom Alfred Marshall nazval souhrnem finančních a nefinančních výhod a nevýhod různých povolání. Uspokojení z práce může kompenzovat nízkou mzdu. Na druhé straně vysoké mzdy mohou kompenzovat nepřijemné práce.

Rozdělování příjmu

Příjem, který každá osoba dostává prostřednictvím trhu, je určen, jak jsme již viděli, rozdílem mezi příjmy za prodej zboží a služeb a náklady na jejich produkci. Příjmy se skládají zejména z přímých plateb za výrobní činitele, které vlastníme - z příjmů za naši práci, za použití půdy, budov nebo za jiný kapitál. Případ podnikatele, například výrobce tužek, je jiný pokud jde o formu, ale podstata zůstává stejná. I jeho příjem je závislý na množství a druhu výrobních činitelů, které vlastní, a na ceně, kterou trh ustanoví, ačkoliv jeho hlavním výrobním činitelem může být schopnost podnikat, koordinovat výrobní činitele a jejich využití, podstupovat riziko atd. Také může vlastnit jiné výrobní činitele používané v podnikání, a pak je část jeho příjmu odvozena od tržní ceny za jejich použití. Tato situace je podobná u moderních korporací. Volně používáme termín "příjem korporace" nebo "příjem podniku". Jde tu o přenesený význam. Korporace je prostředníkem mezi svými vlastníky, akcionáři na jedné straně a výrobními činiteli odlišnými

od akciového kapitálu, jejichž služby kupuje na straně druhé. Příjem mají pouze lidé a dosahují jej prostřednictvím trhu za zdroje, které vlastní, ať už ve formě akcií, obligací, půdy nebo jejich vlastní pracovní síly.

V zemích, jako jsou Spojené státy, je hlavním výrobním činitelem schopnost člověka pracovat - ekonomy nazývaná "lidským kapitálem". Asi tři čtvrtiny všech příjmů vytvářených ve Spojených Státech jsou kompenzace zaměstnancům (mzdy a platy plus doplatky) a asi polovinu zbytku tvoří příjmy vlastníků farem a jiných podniků, které jsou souhrnem plateb za osobní služby a za použití kapitálu.

Akumulace fyzického kapitálu - továren, dolů, správních budov, obchodních domů, dálnic, železnic, letišť, aut, letadel, lodí; přehrad, rafinérií, elektráren, domů, ledniček, praček a tak dále - měla zásadní význam pro ekonomický růst. Bez této akumulace bychom nikdy tohoto rozvoje nedosáhli. Kdyby se neuchoval zděděný kapitál nashromážděný jednou generací, tak by zisk vytvořený jednou generací příští generace promrhala.

Akumulace lidského kapitálu ve formě růstu vzdělání a kvalifikace, prodloužení délky života a zlepšování zdravotního stavu hraje také důležitou roli. Tyto dva druhy kapitálu se vzájemně ovlivňují a posilují. Fyzický kapitál umožňuje lidem zvýšit jejich produktivitu práce tím, že je vybaví pracovními prostředky. Schopnost lidí vynalézt nové formy fyzického kapitálu, nové metody k maximálnímu využití fyzického kapitálu a organizovat použití lidského i fyzického kapitálu v neustále větším měřítku umožňuje zvyšovat produktivitu fyzického kapitálu. Jak fyzický, tak lidský kapitál vyžadují péči a obnovu. V případě lidského kapitálu je to daleko obtížnější a nákladnější, což je hlavní důvod, proč výnosy z lidského kapitálu rostly daleko rychleji než výnosy z fyzického kapitálu.

Kapitál, který vlastníme, je částečně výsledkem náhody, částečně výsledkem naší volby a volby jiných. Náhoda ovlivňuje naše geny a jejich prostřednictvím naše fyzické a psychické schopnosti. Náhoda ovlivňuje sociální a rodinné prostředí, do něhož se rodíme a jehož výsledkem je příležitost rozvinout naše fyzické a psychické schopnosti. Náhodné jsou i další zdroje, které můžeme zdědit po příbuzných nebo po jiných dárcích. Náhoda může omezit nebo

rozšířit prostředky, se kterými začínáme. Naše volba také hraje významnou roli. Naše rozhodnutí o způsobu využití zdrojů, jestli budeme pracovat tvrdě nebo jen lehce, jaké povolání si zvolíme, jaký podnik, budeme-li šetřit nebo utrácet - to vše určí, zda budeme k původním zdrojům přidávat, vylepšovat je nebo z nich odčerpávat. Podobná rozhodnutí rodičů, dobrodinců a miliónů dalších lidí, kteří k nám nemají přímý vztah, ovlivní to, co nám bude dáno do vínku.

Cena, kterou stanovuje trh za naše služby, je ovlivňována podobně zmatenou směsicí náhody a volby. Hlas Franka Sinatry byl vysoce ceněn ve Spojených státech dvacátého století. Byl by stejně vysoce hodnocen v Indii ve dvacátém století, kdyby se narodil a žil tam? Schopnosti lovce byly vysoce ceněny v Americe osmnáctého a devatenáctého století, mnohem menší cenu mají v Americe století dvacátého. Schopnosti baseballového hráče dnes přinášejí daleko větší příjmy než ve dvacátých letech. Toto všechno je ovlivněno náhodou a volbou - v těchto případech volbou spotřebitelů, která stanovuje poměrné tržní ceny za různé věci. Cena, kterou dostáváme za naše služby, závisí také na našich rozhodnutích, kde se usadíme, jak využijeme naše zdroje, komu budeme prodávat jejich služby atd.

V každé společnosti, bez ohledu na její organizaci, vždy existuje nespokojenost s rozdělováním příjmu. Všichni těžko chápeme, proč bychom měli dostávat méně než jiní, kteří si nezasluhují o nic více než my, jak se nám zdá - nebo proč bychom měli dostávat více než tolik jiných, jejichž potřeby se zdají být stejně naléhavé. Sousedovo pole se vždy zdá být zelenější, a proto viníme stávající systém. V příkazovém systému jsou hněv a nespokojenost namířeny proti vládcům. V systému svobodného trhu jsou namířeny proti trhu.

Jedním výsledkem byl pokus oddělit od ceny jednu její funkci - rozdělování příjmů - od jejích ostatních funkcí - předávání informace a vytváření motivace. Mnoho vládních opatření ve Spojených státech a jiných zemích, které převážně spoléhaly na principy svobodného trhu, se zaměřilo na změnu v rozdělování příjmů stanovených trhem a na vytvoření jiného a rovnoměrnějšího rozdělování příjmů. Stále je patrný silný tlak veřejného mínění na další kroky v tomto směru. Tento společenský pohyb hlouběji prodiskujeme v kapitole 5.

Jakkoli si můžeme přát něco jiného, není prostě možné používat ceny k předávání informace a k vytváření motivace reagující na tuto informaci, aniž bychom nechali ceny ovlivňovat, ne-li plně určovat rozdělení příjmu. Jestliže to, co člověk dostává, nebude záviset na ceně za poskytované služby jeho výrobních činitelů, jaký jiný motiv můžeme mít, abychom vyhledali informace o cenách nebo jednali na základě této informace? Jestliže příjem Reda Adaira by byl stejný, ať by podstoupil nebo nepodstoupil riziko při utěšňování ropných vrtů, které se vymkly kontrole, proč by se měl do takové nebezpečné věci pouštět? Mohl by to udělat jednou kvůli zábavě. Ale udělal by z toho své hlavní povolání? Kdyby váš příjem byl stejný za těžkou jako za lehkou práci, proč byste měli tvrdě pracovat? Proč byste se měli namáhat hledat kupce, který vám nabídne více za to, co prodáváte, když z toho nemáte žádný prospěch? Jestliže nemáte žádnou výhodu z akumulovaného kapitálu, proč byste měli odložit svou spotřebu a neutratit všechno hned? Proč spořit? Jak by se jinak vytvořil existující fyzický kapitál, aniž by se dobrovolně omezovali jednotlivci? Když nebude odměna za zvelebování akumulovaného nebo zděděného kapitálu, proč jej neutratit? Jestliže se cenám zamezí ovlivňovat rozdělování příjmů, ceny pak nebudou moci být použity ani k jiným účelům. Jedinou alternativou je příkaz. Nějaká autorita bude muset určit, co kdo má vyrábět a kolik. Autorita bude muset rozhodnout, kdo bude muset zametat ulice a kdo bude řídit továrnu, kdo bude policista a kdo lékař.

Těsné spojení mezi třemi funkcemi ceny bylo prokázáno jiným způsobem v komunistických zemích. Ideologie těchto zemí se koncentruje na údajné vykořisťování práce za kapitalismu a na z toho vyplývající nadřazenost společnosti založené na Marxově poučce: "Každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb". Ale nemožnost vytvořit hospodářství postavené pouze na příkazu znemožnila i úplné oddělení příjmů od cen.

Co se týká fyzického kapitálu, půdy, budov a podobně, byly tyto vlády schopny zajít nejdále až ke státnímu vlastnictví. Ale i tady se projevuje nedostatek motivace udržovat a zkvalitňovat fyzický kapitál. Když něco patří všem, nepatří to nikomu a nikdo nemá zájem udržovat a zlepšovat jeho stav. Proto budovy v Sovětském svazu - stejně jako sociální byty ve Spojených státech - vypadají sešle už za dva roky po dostavění, proto stroje ve státních podnicích

jsou tak poruchové a neustále vyžadují opravy, proto se občané musí uchýlovat k černému trhu, aby využili svůj osobní kapitál pro své osobní potřeby.

Co se týče lidských zdrojů, nebyly komunistické vlády schopny jít tak daleko, jako u fyzických zdrojů, ačkoliv se o to pokoušely. Do určité míry musely dokonce lidem povolit vlastnit sama sebe a nechat je činit vlastní rozhodnutí. Musely nechat působit ceny a nechat ceny ovlivňovat rozhodování lidí a ovlivňovat příjmy. Samozřejmě, že stát tyto ceny deformoval, zabránil jim, aby se staly cenami tržními, ale komunistické vlády nebyly schopny eliminovat tržní síly.

Zřejmá neefektivnost příkazového systému vedla k diskusím plánovačů v socialistických zemích - Rusku, Československu, Maďarsku, Číně - o možnosti většího použití tržních sil při organizaci výroby. Na jedné konferenci ekonomů z Východu a Západu jsme jednou slyšeli brilantní řeč marxistického ekonoma z Maďarska. Znovuobjevil pro sebe Smithovu "neviditelnou ruku trhu". Významný, i když poněkud opožděný, intelektuální čin. Nicméně se ji pokusil vylepšit tak, že by se cena použila jen k přenosu informací a k efektivní organizaci práce, ale už nikoliv k rozdělování příjmu. Není třeba říkat, že chyboval v teorii, stejně jako komunistické státy chybovaly v praxi.

ŠIRŠÍ POHLED

"Neviditelná ruka" Adama Smithe se obecně týká případu nákupu a prodeje zboží a služeb za peníze. Ale hospodářská činnost není zdaleka jedinou oblastí, kde vznikla komplikovaná a vyspělá struktura jako neuvědomělý důsledek spolupráce velkého počtu lidí, kteří spolupracují a přitom každý sleduje vlastní zájmy.

Vezměte si například jazyk. Je to komplikovaný systém, který se stále mění a vyvíjí. Má dobře definovaná pravidla, která nenaplánovala žádná centrální instituce. Nikdo nestanovil, jaká slova mají být do jazyka zařazena, jakými gramatickými pravidly se má jazyk řídit, která slova mají být přídavná a která podstatná jména. Francouzská akademie se snažila řídit změny ve francouzštině, ale to byl už jen pozdní vývoj jazyka. Francouzská akademie byla založena dlouho poté, co francouzština byla vysoce strukturovaným

jazykem a sloužila pouze k tomu, aby pečtila změny, nad nimiž neměla kontrolu. Pro jiné jazyky takové instituce existovaly zřídka.

Jak se vyvinul jazyk? Podobně jako se prostřednictvím trhu vyvinul hospodářský řád - dobrovolnou spoluprací jednotlivců, kteří si v tomto případě chtěli vyměňovat informace nebo klepy, podobně, jako je tomu na trhu u zboží a služeb. Slovům byl přisouzen určitý smysl a doplňovala se další slova podle potřeby. Vyvinula se gramatika a později byla kodifikována do pravidel. Dvě strany, které spolu chtěly komunikovat, současně těžily ze společné dohody o používaných slovech. Jak stále větší a větší okruh lidí považoval za výhodné komunikovat s ostatními, tak se šířilo obecné používání jazyka, které je dnes kodifikováno ve slovnících. Nikde tady není donucovací prvek, nenajdete plánovače, který má moc přikazovat, ačkoliv v poslední době školský systém sehrál významnou úlohu ve standardizaci jazyka.

Jiným příkladem je vědecké poznání. Struktura disciplín - fyziky, chemie, meteorologie, filozofie, literatury, sociologie, ekonomie - nebyla výsledkem vědomého rozhodnutí někoho. Věda jako Otesánek jen "stále roste". Bylo tomu tak, protože učenci to považovali za vhodné. Struktura není pevná, ale mění se, jak se mění potřeby.

Růst jakékoli oblasti uvnitř disciplíny se řídí přesně stejnými principy jako růst trhu. Vědci spolupracují, protože to shledávají vzájemně prospěšným. Jeden od druhého přebírají to, co považují za užitečné. Vyměňují si poznatky - verbální komunikací, posláním nepublikovaných prací, publikacemi v časopisech a v knihách. Spolupráce se odehrává ve světovém měřítku, stejně jako trh. Ocenění kolegů má velmi podobnou funkci, jakou má finanční odměna na trhu. Touha dosáhnout ocenění své práce kolegy vede vědce k napnutí sil ve vědecky efektivním směru. Celek je více než pouhý součet jednotlivých prací, když jeden vědec staví na práci druhého. Jeho práce se zase stává základem pro další rozvoj. Moderní fyzika je stejně tak produktem svobodného trhu myšlenek, jako je moderní automobil produktem svobodného trhu zboží. Také tady, zejména v poslední době, byl rozvoj značně ovlivněn vládními zásahy, které ovlivnily jak dostupné zdroje, tak i poptávku po určitém druhu znalostí. Přesto zde vláda sehrála druhořadou úlohu. Je vskutku velkou ironií, že mnoho vědců, kteří zastávali myšlenku centrálně plánovaného hospodářství, velmi jasně rozpoznalo

nebezpečí hrozící vědeckému pokroku v případě státního plánování vědy, nebezpečí toho, že budou stanoveny jiné priority, než jaké se spontánně vynoří z tápání a výzkumů jednotlivých vědců.

Hodnotový žebříček společnosti, její kultura, společenské konvence - všechno se vyvíjí stejným způsobem, skrze dobrovolnou směnu a spontánní spolupráci. Složitá struktura vzniká cestou pokusů a omylů, přijímáním a odmítáním. Nikdy žádný monarcha nestanovil, že hudba oblíbená v Kalkatě se má diametrálně odlišovat od hudby oblíbené, řekněme, ve Vídni. Tyto zcela odlišné hudební kultury se vyvinuly nezávisle, bez toho, aby někdo "to tak naplánoval". Vyvinuly se tak společenským vývojem podobným biologickému - ačkoliv samozřejmě jednotlivé státy nebo zvolené vlády mohou ovlivňovat směr společenského vývoje podporováním jednoho umělce nebo druhu hudby tak, jak to dělají bohatí jedinci.

Struktury vzniklé na základě dobrovolné směny, ať je to jazyk, věda, hudba nebo hospodářský systém, žijí svým vlastním životem. Jsou schopny nabývat různých forem za různých situací. Dobrovolná směna může vytvořit jednotu v jedné oblasti a vytvořit různorodost v jiné. Je to jemný proces, jehož obecné principy lze snadno pochopit, ale jehož výsledky se dají jen stěží předvídat.

Tyto příklady ukazují nejen na ohromný prostor pro volnou směnu, ale také na to, jak široký význam musí být přisouzen pojmu "zájem". Úzké omezení na vlastní otázky trhu vedlo k úzkému vymezení zájmu jednotlivce jako sobectví, jako krátkozrakého zájmu zaměřeného pouze na okamžitou materiální výhodu. Ekonomové byli káráni, že údajně své dalekosáhlé závěry odvozují od zcela nerealistického ideálu ekonomického člověka, který je pouze počítačím strojem, reagujícím jen na finanční stimuly. To je velký omyl. Vlastní zájem není krátkozraké sobectví. Je to všechno, co člověka zajímá, čeho si cení, jaké sleduje cíle. Vědci toužící posunout hranice své vědy, misionáři toužící obrátit pohany na pravou víru, filantrop toužící přinést úlevu strádajícím - všichni sledují své vlastní zájmy, tak jak je oni chápou, jak je soudí podle svých hledisek.

ÚLOHA VLÁDY

Kde vstupuje vláda do tohoto obrazu? Vláda je do jisté míry formou dobrovolné spolupráce, způsobem, který si lidé zvolili jako prostředek k dosažení některých svých cílů, prostřednictvím vládních institucí, protože věří, že je to nejefektivnější prostředek, jak jich dosáhnout.

Nejjasnějším příkladem je místní vláda v podmínkách, kde si lidé mohou zvolit místo, kde budou žít. Můžete se rozhodnout žít v jedné komunitě spíše než v jiné, na základě služeb, které místní vláda poskytuje. Jestliže se vláda angažuje v činnostech, které se vám nelíbí nebo je nehodláte platit a tyto činnosti převažují nad činnostmi, které se vám líbí nebo které platit chcete, můžete "volit nohama" a přestěhovat se jinam. Existuje konkurence, sice omezená, ale reálná, tak dlouho, dokud máte k dispozici alternativy.

Vláda ale znamená více než uvedený příklad. Je také považována za instituci, která má monopol na legitimní použití síly nebo hrozby silou, vytváří prostředky, kterými někteří z nás mohou v rámci zákona donucovat jiné silou. Role vlády v tomto základním smyslu se silně měnila v čase a lišila se i podle zemí v určité době. Většina této knihy pojednává o tom, jak se měnila úloha vlády v USA v posledních desetiletích a jaké důsledky měla její činnost.

V tomto úvodním nástinu bychom se chtěli zabývat jinou otázkou. Jaká role by měla být svěřena vládě ve společnosti, jejíž členové chtějí dosáhnout co největší svobodu volby jako jednotlivci, rodiny, nebo členové dobrovolných skupin nebo jako občané organizovaného státu?

Je těžké vylepšit odpověď, kterou nám před dvěma sty lety dal Adam Smith:

"Jestliže nebudeme uvažovat systémy založené na preferencích, nebo donucování, pak se sám nabídne zjevný a jednoduchý systém přirozené svobody. Nechť je dána člověku, který neporušuje zákon, naprostá svoboda prosazovat své zájmy způsobem, jaký sám uzná za vhodný a nechme jeho podnik nebo jeho kapitál konkurovat jiným lidem nebo skupinám lidí. Stát nechť je zcela zbaven povinností, protože jeho jednání je vystaveno nesčetným omylům, neboť neomylnost je mimo veškerou lidskou moudrost a vědění; nechť je zbaven povinností řídit podnikání soukromých osob

a směřovat je k povoláním nejvhodnějším pro zájmy společnosti. V systému přirozené svobody má panovník pouze tři povinnosti, o které musí dbát; tři povinnosti velkého významu, povinnosti, které jsou prosté a snadno pochopitelné prostým rozumem: za prvé povinnost chránit společnost před násilím a invazí jiných nezávislých společností lidí; za druhé povinnost chránit každého člena společnosti před nespravedlností a utiskováním ze strany jiného člena společnosti neboli povinnost ustanovit přesné vykonávání spravedlnosti; za třetí zavedení a udržování určitých veřejných institucí a činností, které nikdy nemohou být v zájmu žádného jednotlivce nebo malé skupiny jednotlivců, protože výnosy nemohou nikdy pokrýt náklady jednotlivce nebo malé skupiny jednotlivců, přestože se vyplatí společnosti jako celku." (3)

První dvě povinnosti jsou jasné a prosté: ochrana jednotlivce před útlakem pocházejícím jak zvenčí, tak i zevnitř společnosti. Dokud nejsou jednotlivci takto chráněni, neexistuje svoboda volby. Ozbrojená loupež ve stylu "peníze nebo život" sice nabízí možnost volby, ale nikdo to nemůže popsat jako svobodnou volbu nebo následující směnu jako dobrovolnou.

Samozřejmě, jak si opakovaně v této knize ukážeme, jedna věc je vyhlásit, k čemu by instituce, a zejména vládní instituce, měla sloužit; a zcela jiná věc je, k čemu instituce potom slouží ve skutečnosti. Záměry osob, které instituci zakládají, a osob, které ji potom řídí, se často ostře liší. Stejně důležité je, že dosažené výsledky se často velmi liší od plánovaných.

Od armády a policie se požaduje, aby bránily útlaku zvnějšku i zevnitř. Neplní vždy svou úlohu a moc, kterou jsou obdařeny, je často použita k jiným účelům. Hlavním problémem při vytváření a zachování svobodné společnosti je zajistit, aby se moc svěřená vládě k zajištění svobody nestala hrozbou omezení svobody. Zakladatelé našeho státu s tímto problémem zápasili při návrhu ústavy. My máme tendenci na tuto hrozbu zapomínat.

Druhá povinnost podle Adama Smithe sahá za úzkou funkci ochrany občanů před fyzickým násilím. Obsahuje požadavek "přesného vykonávání spravedlnosti". Žádná dobrovolná směna, která je komplikovanější nebo zabírá delší časový úsek, nemůže být prosta rozporů. Na světě není dost papíru, aby se mohly předem definovat všechny možnosti, které mohou nastat, a přesně popsat

závazky jednotlivých stran. Musí existovat možnost rozsoudit rozpory. Smír může být dobrovolný a nemusí znamenat intervenci vlády. Ve Spojených státech se většina sporů, které se týkají obchodních smluv, řeší pomocí soukromých arbitrů, kteří jsou vybráni předem dohodnutým způsobem. Jako odpověď na tuto potřebu vyrostl rozsáhlý soukromý justiční systém. Avšak soud poslední instance poskytuje státní soudní systém.

Tato úloha vlády také obsahuje podporu dobrovolné směny stanovením obecných pravidel - pravidel hospodářské a společenské hry, kterou občané ve svobodné společnosti hrají. Většina obvyklých příkladů je spojená se soukromým vlastnictvím. Vlastním dům. Vstupujete neoprávněně na můj pozemek, když mi přelétáte svým letadlem tři metry nad střechou? Sto metrů? Tisíc? Neexistuje žádná přirozená hranice, kde začínají má práva a končí vaše práva. Hlavní způsob, jakým se společnost domlouvá na vlastnických právech je prostřednictvím obecných nekodifikovaných pravidel, ačkoliv v poslední době hraje rostoucí úlohu legislativa.

Třetí povinnost podle Adama Smithe se týká nejproblémovější otázky. Sám ji považoval za úzce omezenou povinnost. Od té doby byla použita k odůvodnění široké palety vládních činností. Podle našeho názoru popisuje platnou povinnost vlády zachovávat a posilovat svobodnou společnost; může být ale interpretována i tak, aby ospravedlnila neomezené rozšíření vládní moci.

Platným argumentem mohou být náklady na výrobu některého druhu zboží nebo na službu pouze prostřednictvím dobrovolné směny. Vezměme si jeden jednoduchý příklad k vysvětlení třetí povinnosti podle Adama Smithe, který on sám použil při jejím vysvětlování: "Městské ulice a všeobecně přístupné silnice mohou být vybudovány na základě dobrovolné směny. Náklady pak uhrazeny z vybraných poplatků. Ale náklady na vybírání těchto poplatků mohou být vysoké vzhledem k nákladům na údržbu a budování ulic a silnic. Je to "veřejná práce", která nemusí být v zájmu každého jednotlivce ... aby cesty vybuodoval a udržoval je ... ačkoliv to může být v zájmu společnosti jako celku."

Složitější příklad zahrnuje dopad na "třetí strany", lidi, kteří nejsou účastníky konkrétní směny. Klasický je příklad "obtěžování kouřem". Vaše pec vypouští saze, které ušpiní límeček třetí strany.

Nevědomky jste zatížili třetí stranu náklady. Bude chtít uhradit cenu za znečištěný límeček. Pro vás ale není výhodné identifikovat všechny ty, které jste poškodili nebo naopak, pro poškozené nebude výhodné identifikovat ty, kteří škodu způsobili, a vymáhat na vás jednotlivě odškodnění nebo uzavřít s nimi dohodu.

Dopad na třetí strany může mít i pozitivní následek, přínos. Vyzdobíte si okolí domu a kolemjdoucí se těší z krásného pohledu. Není vhodné po nich požadovat za toto privilegium peníze, přestože by byli ochotni zaplatit za pohled na vaše krásné květiny.

Použijeme-li technického žargonu, objeví se "nedokonalosti trhu" díky "vnějším" nebo "vedlejšími" dopadům, které není vhodné kompenzovat přímou úhradou poškozeným třetím stranám (příliš by to stálo), které se nedobrovolně účastnily směny.

Skoro všechno, co děláme, dopadá na třetí strany, jakkoli málo a jakkoli vzdáleně. Z tohoto pohledu může Smithova třetí povinnost odůvodnit skoro všechny navrhované státní zásahy. Ale je tu zádrhel. Opatření vlády také mají dopad na třetí strany. Chyby státu, stejně jako nedokonalosti trhu, vznikají v důsledku vnějších a vedlejších efektů. Jestliže jsou takové efekty důležité u tržní transakce, pak budou důležité i pro státní transakce zamýšlené jako náprava "nekonality trhu". Hlavním zdrojem značných dopadů na třetí strany ze soukromých transakcí je obtížnost určit externí náklady. V případě, že je jednoduché určit, kdo ztratil a kdo získal a kolik, je pak jednoduché nahradit nedobrovolnou směnu dobrovolnou nebo přinejmenším požadovat individuální odškodnění. Jestliže v důsledku vaší nedbalosti nabouráte cizí auto, můžete být donucen zaplatit škodu přesto, že směna byla nedobrovolná. Jestliže by bylo jednoduché zjistit či límečky jste znečistili, bylo by i možné poškozeným nahradit způsobenou škodu nebo naopak poškození by vám mohli platit, abyste vypouštěl méně kouře.

Pro soukromé strany je obtížné určit, kdo koho poškozuje a kdo na kom vydělává. Výsledkem pokusu vlády o nápravu situace může být zhoršení stavu - přenesení nákladů na nevinné třetí strany nebo poskytnutí výhod náhodným kolemstojícím. Aby vláda svou činnost mohla financovat, musí vybírat daně, které samy o sobě ovlivňují to, co daňoví poplatníci dělají - další dopad na třetí stranu. Navíc každý nárůst národní moci zvětšuje nebezpečí, že vláda namísto toho, aby sloužila většině občanů, se stane prostředkem pro

získání výhod jedněch na úkor druhých. Jak si ukážeme, každé vládní opatření má za sebou tovární komín.

Dobrovolná směna může mít větší dopady na třetí strany, než by se mohlo zdát. Vezměme si jednoduchý příklad. Spropitné v restauracích je společenský zvyk, který vede k tomu, že lidem, které neznáte, zajišťujete lepší služby. Naopak i vám je zajišťován lepší servis jednáním jiných skupin lidí v rámci dopadu na třetí strany. Nicméně dochází k takovým dopadům soukromých činností na třetí strany, které ospravedlňují vládní intervenci. Poučením ze zneužívání třetí povinnosti Adama Smithe není, že vládní intervence je vždy neoprávněná, ale to, že bychom po zastáncích vládní intervence měli požadovat důkazy o její prospěšnosti. Měli bychom zavést praxi zkoumání jak výnosů, tak i nákladů a záporů vládní intervence a požadovat, aby výnosy převyšovaly náklady ještě před přijetím vládních opatření. Tento postup je doporučován nejen vzhledem k nesnadnému ocenění skrytých nákladů vládní intervence, ale také z jiného důvodu. Zkušenost ukazuje, že jakmile jednou vláda přijme nějaké opatření, zřídka ho zruší. Opatření nemusí splnit očekávání, ale přesto je pravděpodobnější, že se bude rozvíjet, že dostane větší finanční podporu, než to, že neúspěch opatření povede k jeho omezení nebo zrušení.

Čtvrtou úlohou vlády, kterou Adam Smith výslovně neuvádí, je povinnost vlády chránit členy společnosti, kteří nemohou být považováni za "svéprávná individua". Tato povinnost, stejně jako třetí povinnost Adama Smithe, je také náchylná k rozsáhlému zneužívání. Přesto je nevyhnutelná.

Svoboda je obhájitelná pouze pro odpovědné jedince. Nevěříme ve svobodu šilenců nebo dětí. Nějak musíme stanovit hranici svéprávnosti, přestože vnáší základní rozpor do našeho ideálu svobody. Nemůžeme kategoricky odmítnout paternalismus v případě těch, které nepovažujeme za svéprávné.

U dětí přenecháváme odpovědnost v první instanci rodičům. Rodina, a nikoliv jedinec, vždy byla a dále zůstává základním stavebním kamenem společnosti, ačkoliv její význam byl zjevně oslaben, což je jeden z neblahých důsledků růstu paternalismu státu. Přesto delegování odpovědnosti za děti na rodiče vyplývá spíše z účelnosti než z principu. Věříme, a z dobrých důvodů, že rodiče mají na svých dětech větší zájem než kdokoliv jiný a můžeme

se tak na ně spolehnout, že své děti budou chránit a že zajistí jejich rozvoj v plnoprávné osoby. Přesto rodičům nepřiznáváme právo nakládat s dětmi podle libovůle - bít je, vraždit je nebo je prodat do otroctví. Děti jsou embrya plnoprávných občanů. Mají svá nezadatelná práva a nejsou pouhou hračkou v rukou svých rodičů.

Tři povinnosti Adama Smithe i naše čtyři povinnosti vlády jsou skutečně "veledůležité", ale jsou daleko méně "prosté a snadno pochopitelné prostým rozumem", než předpokládal. Ačkoliv nemůžeme posoudit vhodnost nebo nevhodnost navrhaných vládních opatření pouhým mechanickým odkazem na některou z těchto povinností, přesto jsou seznamem pravidel, která můžeme použít při stanovení bilance pro a proti. Dokonce i při nejvolnější interpretaci jsou v rozporu s mnoha vládními opatřeními - všemi těmi "systémy preferencí nebo donucování", proti kterým bojoval Adam Smith, které byly postupně zrušeny, ale objevily se znovu ve formě dnešních cel, úředně stanovených cen a mezd, omezení vstupu do některých povolání a mnoha jiných odchylek od "jednoduchého systému přirozené svobody". O mnoha z nich je pojednáno v dalších kapitolách.

OMEZENÁ VLÁDA V PRAXI

V dnešním světě se zdá, že převažují velké vlády. Můžeme se dobře zeptat, zda existuje nějaký současný příklad společnosti, která je založena převážně na principu dobrovolné směny na trhu organizujícím hospodářský život a která má vládu omezující se na naše čtyři povinnosti.

Možná nejlepším příkladem je Hong Kong - kousek země sousedící s Čínou zaujímající rozlohu menší než 1 000 km² s asi 4,5 milióny obyvatel. Hustota obyvatelstva je takřka neuvěřitelná - 14 krát vyšší než v Japonsku, 185 krát vyšší než v USA. Přesto mají jednu z nejvyšších životních úrovní v Asii - překonanou pouze Japonskem a možná Singapurem.

Hong Kong nemá žádná cla ani jiná omezení mezinárodního obchodu (vyjma několika "dobrovolných" omezení vynucených Spojenými státy a několika dalšími významnými státy). Nemá žádné státní řízení hospodářství, žádné zákony o minimální mzdě, žádné pevné ceny. Občané mohou nakupovat, od koho chtějí,

investovat, kam chtějí, najmout, koho chtějí, a pracovat, pro koho chtějí.

Vláda hraje důležitou úlohu v námi úzce interpretovaných čtyřech povinnostech. Udržuje zákonnost a pořádek, poskytuje prostředky pro formulaci pravidel chování, rozsuzuje pře, podporuje dopravu a komunikace a dohlíží na emisi peněz. Poskytla "státní byty" uprchlíkům z Číny. Ačkoliv vládní výdaje rostly tak, jak rostla ekonomika, přesto zůstaly jedny z nejnižších na světě, jsou jen zlomkem příjmů obyvatel. Důsledkem je, že nízké daně zachovaly motivace. Podnikatel může užívat plody své práce, ale také musí nést náklady za své chyby.

Je trochu paradoxní, že Hong Kong, korunní kolonie Velké Británie, může být moderním příkladem svobodného trhu a omezené vlády. Britští úředníci, kteří vládli Hong Kongu, mu umožnili rozkvět tím, že sledovali politiku radikálně se rozcházející s politikou státu všeobecného blahobytu, kterou přijala jejich vlast.

Ačkoliv Hong Kong je vynikajícím příkladem ze současnosti, není to v žádném ohledu nejdůležitější příklad omezené vlády a společnosti založené na principech svobodného trhu. Pro tyto příklady musíme sáhnout do historie, do 19. století. Jeden z nich - Japonsko v období třiceti let po reformách Meiji v roce 1867- si necháme na kapitolu 2.

Dva další příklady jsou Velká Británie a Spojené státy. Kniha "Bohatství národů" Adama Smithe byla jednou z prvních ran vedoucích k ukončení zásahů státu do obchodu a výroby. Konečné vítězství v této bitvě přišlo o sedm let později, v roce 1846, odvoláním takzvaných obilních zákonů - Corn Laws - zákonů, které byly přijaty, aby omezily dovoz pšenice a jiných obilovin. Tak začalo třičtvrtě století zcela svobodného obchodu trvajících až do začátku I. světové války. Bylo to završení posunu k velmi omezené vládě, posunu, který začal o několik desetiletí dříve a zanechal občany Velké Británie, vyjádřeno dříve citovanými slovy Adama Smithe, "naprosto svobodné k prosazování svých zájmů způsobem, jaký sami uznají za vhodný, a svobodné nechat svůj podnik nebo svůj kapitál konkurovat jiným lidem nebo skupinám lidí."

Hospodářský vzestup byl rychlý. Dramaticky se zvýšila životní úroveň prostých lidí - a učinila viditelnějšími přetrvávající ostrůvky bídy, které tak pohnutě vylíčili Dickens a jiní tehdejší autoři ve

svých dílech. Populace rostla ruku v ruce se stoupající životní úrovní. Británie sílila a získávala ve světě vliv. To vše, zatímco vládní výdaje poklesly na zlomek národního důchodu - z jedné čtvrtiny národního důchodu na začátku devatenáctého století na asi jednu desetinu za královny Viktorie, v roce 1897, kdy Británie byla na samém vrcholu své slávy a moci.

Spojené státy jsou dalším výrazným příkladem. Existovala zde cla obhajovaná Alexandrem Hamiltonem v jeho slavné "Zprávě o továrnách" (Reports on Manufactures), ve které se pokusil s notnou dávkou neúspěchu oponovat názorům Adama Smithe na svobodný trh. Ale tato cla ve srovnání se současnými poměry byla mírná a byla doprovázena jen několika málo státními omezeními, které ovlivnily domácí a zahraniční trh. Až do I. světové války byla imigrace takřka neomezená (existovalo omezení přistěhovalců z Orientu). Jak se píše na Soše svobody:

"Dej mi své unavené, své chudé, své utlačené, kteří již chtějí svobodně vydechnout, ubohé odpadky svých přeplněných břehů. Pošli je, bezdomovce, bouří ke mně na břeh vyhozené: Pozvedám svou lampu u zlatých dveří."

Přicházeli po miliónech a po miliónech byli absorbováni. Prosperovali, protože byli ponecháni sami sobě.

Ve Spojených státech vznikl mýtus, který představoval devatenácté století jako éru loupeživých rytířů, éru drsného, neomezeného individualismu. Krutí monopolní kapitalisté údajně vykořisťovali chudinu, podporovali přistěhovalce a pak přistěhovalce nemilosrdně ždímalí. Wall Street je představován jako hlavní ulice vysávající houževnaté farmáře ze Středozápadu, kteří přežili navzdory bídě a nesnázím.

Skutečnost byla velmi odlišná. Přistěhovalci stále přicházeli. První z nich mohli být podvedeni, ale je nepředstavitelné, že by po desetiletí přicházeli do Spojených států po miliónech proto, aby byli vykořisťováni. Přicházeli proto, že naděje jejich předchůdců se většinou splnily. Ulice New Yorku nebyly vydlážděné zlatem, ale tvrdá práce, odvaha a podnikavost přinášely odměnu, jaká ve Starém světě byla nepředstavitelná. Noví příchozí putovali z východu na západ. Jak se šířili, vyrůstala města, bylo obděláváno stále více půdy. Země se stávala produktivnější a přistěhovalci se na prosperitě podíleli.

Kdyby farmáři byli vykořisťováni, jak to, že jich bylo stále více? Cena zemědělských výrobků přece klesala. Ale to byla známka úspěchu, nikoliv úpadku. Odrážela nástup mechanizace, obdělávání větších ploch půdy, zlepšení dopravy, což vše vedlo k rychlému růstu zemědělské výroby. Posledním důkazem je, že cena půdy neustále rostla - stěží známka toho, že zemědělství bylo úpadkovým odvětvím!

Projevy bezohlednosti, charakterizované poznámkou, kterou prý kdysi řekl zvědavému reportérovi železniční magnát William H. Vanderbilt: "Veřejnost, ať jde k čertu", jsou zastíněny rozkvětem charitativní činnosti v USA v devatenáctém století. Soukromě financované základní a střední školy se množily, misionářská činnost v zahraničí rostla; nevýdělečné veřejné nemocnice, sirotčince a nespočetné další instituce vyrůstaly jako houby po dešti. Vznik skoro všech charitativních organizací, jako jsou Spolek proti týrání zvířat (Society for the Prevention of Cruelty to Animals), YMCA a YWCA, Asociace pro práva Indiánů (Indian Rights Association) a Armáda spásy (Salvation Army), pochází z těch dob. Dobrovolná spolupráce není o nic méně efektivním prostředkem pro organizování charitativní aktivity, než je pro organizování výroby pro zisk.

Charitativní činnost byla doprovázena rozvojem kultury - umělecká muzea, opery, koncertní sítě, muzea, veřejné knihovny vyrůstaly ve velkých i malých městech.

Státní výdaje jsou jedním měřítkem úlohy vlády. Kromě období velkých válek státní výdaje v letech 1800 až 1939 nepřesahovaly 12 procent národního důchodu. Dvě třetiny byly utraceny na úrovni států a na místní úrovni, poněkud více na školství a budování komunikací. Až do roku 1938 výdaje federální vlády činily 3 procenta národního důchodu.

Úspěch Spojených států se často připisuje jejich bohatým přírodním zdrojům a velkému prostoru. Tyto faktory určitě sehrály svou roli - ale jestliže jsou rozhodující, jak vysvětlit úspěchy Velké Británie a Japonska v devatenáctém století nebo Hong Kongu ve dvacátém století?

Často se tvrdí, že zatímco moderní omezená vláda byla vhodná pro řídicí osídlenou Ameriku devatenáctého století, v urbanizované a industrializované společnosti musí vláda hrát daleko větší úlohu,

dokonce úlohu dominantní. Tento názor vyvrátí jedna hodina v Hong Kongu.

Naše společnost bude taková, jakou si ji vytvoříme. Můžeme utvářet své instituce. Budou nás omezovat naše fyzické a duševní vlastnosti. Ale když budeme chtít, nic nám nezabrání vybudovat společnost, která bude postavena na principech dobrovolné spolupráce, společnost, která na těchto principech bude organizovat jak hospodářství, tak i jiné činnosti, společnost, která zachová a dále rozšíří lidskou svobodu, která udrží vládu v mezích, jako našeho služebníka a zabrání jí, aby se stala naším pánem.